

MÓDLI ÉVA

„A kártyát továbbá világ tükörének mondhatom”A kártyajáték mint a barokk „felfordult” világának allegóriája
Koháry István költeményében

„A' kártyát továbbá világ tükörének / mondhatom, [...] Vagy inkább é világ tüköre kártyának”¹ – írja Koháry István fogsága ideje alatt keletkezett költeményében (*Vasban Vert rabnak bVs eLMével, fáraDVa Versekben Vett sétÁLása*), amely a kor társadalmi viszásságait és „hívságait” leplezi le a népszerű szerencsejáték segítségével.

Nem véletlen, hogy verse középpontjába azt a játékot állítja, amely Európában megjelenésétől kezdve úgy szedte áldozatait, akár egy pusztító járvány, s amelynek történetét tiltó rendelkezések sora kísérte.² A szórakozás e formája ugyanis sok bonyolalmat okozott: egyrészt a tilalmak ellenére egyre többen ismerkedtek meg a kártya különböző változataival, szabályaival, jellegzetes lapjaival és a különféle csalási praktikákkal; másrészt a kártyakészítők előszeretettel jelenítettek meg egyházi és világi méltóságokat lapjaikon, amely ábrázolások erkölcsi mondanivalóval és éles kritikai tartalommal bírtak.³

Nem csoda, hogy az egyház töretlenül ellenzett minden egyes kártyajátékot, míg a világi hatalom csak a hazardjátékokat tiltotta és büntette.⁴ Ezekben ugyanis a játéktudásnak csak alig volt jelentősége, s inkább a megtevesztésnek, a forgandó szerencsének, a kockázatnak, a pénznek és sok esetben az agressziónak jutott nagyobb szerep.⁵ Gátat szabni azonban ezeknek sem tudtak; a játék hamarosan már nemcsak mint grafikai termék és szerencsejáték hódított, hanem a későbbiekben, a 16–17. században a társadalmi és a politikai reprezentáció részévé is vált mint közérthető szimbólum.⁶ Gyakorta jelent meg röplapok, pamfletok kódolt képi üzeneteként, vagy lírai és prózai művekben allegóriaként,⁷ akárcsak Koháry költeményében. A közismert kártyajáték-

1 *Rozsnyai Dávid, Koháry István, Petrőczy Kata Szidónia és Kőszeghy Pál versei*, kiad. KOMLOVSZKI Tibor, S. SÁRDI Margit, Bp., Balassi, 2000 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 16; a továbbiakban: RMKT XVII/16), 160.

2 KOLB Jenő, *Régi játékkártyák: Magyar és külföldi kártyafestészet a XV–XIX. században*, [Bp.], [Hungária Ny.], 1939 (Hungária Könyvek, 6), 21–24; ENDREI Walter, ZOLNAY László, *Társasjáték és szórakozás a régi Európában*, Bp., Corvina, 1986, 43; *Kártyalexikon*, főszerk. BEREND Mihály, társszerk. JÁNOSKA Antal, Bp., Akadémiai, 2008, 203–204 (kártyatilalom).

3 ZSOLDOS Benő, *A játékkártya és története*, Bp., Gondolat, 1980, 87–88; KOLB, *i. m.*, 12–13.

4 Valószínűsíthető, hogy ez a kártyaadó miatt lehetett, ami nagy bevételt jelentett az állami kincstáraknak a 16. századtól. *Kártyalexikon*, *i. m.*, 203 (kártyatilalom).

5 *Uo.*, 146 (hazardjáték).

6 KOLB, *i. m.*, 11.

7 G. ETÉNYI Nóra, *Pamflet és politika*, Bp., L'Harmattan, 2009, 324–335; Uő, *Csatatértől a kártyaasztalig: Röplapok a 16–18. századból = Új magyar Athenas*, szerk. GRÉCZI Emőke, KISS Ferenc, Bp., Alexandra Antikvárium, 2008, 198–203.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 6. szám

jelenetek dekódolása által a publikum könnyen megismerhette, megérthette és nyomon követhette a világ történéseit, a politikai és társadalmi értékek és érdekek, illetve a kor szokásainak és mentalitásának változásait.

Milyen lehetett az a világ, amelynek tükrét a füleki várkapitány az ördög bibliájában vélte felfedezni? Milyen kritikát fogalmazott a kártyalapokon önmagát reprezentáló társadalom értékrendjével szemben? Koháry István miért és hogyan rántotta le a leplet a kártyajáték segítségével a barokk „felfordult” világról, amelyben a szerencse sokszor őt is megtréfálta?

I. „nyilvánvaló dolog, hogy hamis az kártya”

A 17. századi udvari körökben járatos gróf gyakorta ütötte el idejét kártyázással, bár ahogy 1685-ben írta: „Való dolog ugyan, nékem à kártyázás / nem vala kenyerem”.⁸ Fogságban töltött évei alatt azonban a tarka lapok őt is megihlették. A „börtön tette tulajdonképpen költővé”,⁹ raboskodása előtt nem is múlatta idejét versszerzéssel,¹⁰ nem meglepő, hogy élete legnehezebb szakaszában¹¹ fogott hozzá, s vette észre, hogy a földi lét nem más, mint egy kártyajátékszma, ahol neki épp egy igen rossz lapjárást kell átvészelni.

Hiába ugyanis az udvar iránti hűsége, a törökök elleni küzdelem mellett való elköteleződése és a kurucok portyázó csapatainak többszöri visszaverése, 1682-ben kénytelen feladni füleki várát, és Thököly Imre fogságába kerül.¹² Munkácsi raboskodása megpróbáltatásokkal teli és magányos időszak, amelyről költeményében így ír:

Én éppen senkivel nem társalkodhatom,
bezárva s-be csukva à napot sem látom,
egyedül rekesztve sorsomat sohajtom,
s-öregbül úntalan szívbeli bánatom [...] ¹³

8 RMKT XVII/16, 173.

9 KIS Lőrinc, *Gróf Koháry István költészete*, Bp., Attila Nyomda, 1914, 36.

10 VARGA Imre, *A magyar barokk költészet egy változata: Koháry István börtönköltészete*, ItK, 77(1973), 501. VÖ. KOVÁCS Sándor Iván, *Kecskemét mecénása: A költő Koháry István*, Forrás, 32(2000)/febr., 68–75.

11 A börtönének megpróbáltatásait Angyal „Fortuna-viharának” nevezi. ANGYAL Endre, *Koháry, a barokk ember*, Vigilia, 3(1937), 85; Jelenits „reménytelenségbe bukó rabságként” hivatkozik rá. JELENITS István, *Koháry István: Ez világot senki által nem élte... = A régi magyar vers*, szerk. KOMLOVSZKI Tibor, Bp., Akadémiai, 1979 (Memoria Saeculorum Hungariae, 3), 353. A rossz körülményekről részletesebben ír: ILLÉSY János, *Gróf Koháry István élete és munkái*, Karcag, Szödi S. Könyvnyomdája, 1885, 28–29; KIS, *i. m.*, 6–7.

12 Ha Thököly Imre nem ejti fogságba Koháry Istvánt, nagy valószínűséggel török kézre került volna. (VÖ. ORLOVSZKY Géza, *Ó Szelence – Magyar barokk költészet*, 2010; <http://szelence.com/kohary/index.html>)

13 RMKT XVII/16, 174.

Koháry világa feje tetejére állt, hiszen ahelyett, hogy a harcmezőkön tette volna kötelességét, egy börtön cellájában kellett pazarolnia idejét. Egyedül költeményei fantázia-világába lépve érezhette magát kis időre újra szabadnak, s általuk fogalmazhatott meg kritikát azzal a világgal szemben, amely őt is ide juttatta.

A *Vasban vert rabnak bus elmével, fáradva versekben vett sétálása*¹⁴ című versében egy képzeletbeli sétára indul, amely során hosszabban egy kártyapartit elevenít fel és veszi górcső alá a játszmat: „[...] és a kártyázókhoz midőn el-jutottam, [...] miképpen kártyáztak, aztis meg visgáltam”.¹⁵ Koháry precízen figyelni és elemzi a játékosok viselkedését, és megnevezi az általuk játszott kártyajátékokat: a *pikétet*, a *quindecit*, a *gazdát*, a *lengyelt*, a *pást*, valamint a *trizákat*.¹⁶ Ezek ismerete nélkül a költő kártyaallegóriájának értelmezése nem lehet teljes.

A *pikét* francia eredetű, egyszerű ütéses¹⁷ játék, amely a 17. század második felében válhatott közkedvelté hazánkban. Több változata is ismert, célja a pontgyűjtés volt az ütések és a lapok értékének megfelelően.¹⁸ A *quindecit* a huszonegyes elődének tekinthető, ahhoz hasonló hazardjáték, célja a lapok értékéből tizenöt vagy ahhoz közeli pont összegyűjtése lehetett.¹⁹ A *gazda*, a *lengyel* és a *pás* sok szalon fűződnék egymáshoz, de a velük kapcsolatos információk meglehetősen vitatottak. A *pás* francia eredetű (hazánkba német közvetítéssel jutott), s valószínűleg *elfmaderlinek* is neveztek, illetve *lengyel pás*nak.²⁰ Ez a 16. századtól ismert, komplex ütéses²¹ kártyajáték, amelynek célja tizenegy színes lap ütésekben való hazavitele volt. A *lengyel* viszont a *máriás*²² valószínű ősenek tekinthető, a *gazda* pedig a *máriáshoz* közel álló játék lehetett.²³ A *trizák* talán a legérdekesebb, mert ezzel a játékkal Koháry írásában találkozunk először. A megnevezés szláv eredetű, de a származása szintén vitatott, bár a *l'hombre*²⁴ megfelelőjeként szokták emlegetni, amely spanyol eredetű (*tresillo* néven is ismert) egyszerű ütéses kártyajáték, s célja minél több ütés elérése volt a játszma során.²⁵ E játékok mind alkalmasak voltak a „hazardírozásra”, ami Koháry versében lényeges tényezőként jelenik meg.

14 Uo., 133–179.

15 Uo., 155.

16 Uo.

17 „[...] egyszerű ütés: az ütés pontértéke független a benne hazavitt lapok pontértékétől. Az egyszerű ütéses kártyajátékokban tehát nem az ütések minőségét, hanem a mennyiséget díjazzák.” *Kártyalexikon*, i. m., 92–93.

18 ZOLNAY Vilmos, *A magyar kártyáról*, Magyar Nyelvőr, 63(1934), 83; *Kártyalexikon*, i. m., 318 (pikét).

19 ZOLNAY Vilmos, i. m., 83.

20 *Kártyalexikon*, i. m., 94 (elfmaderli).

21 „[...] komplex ütés: az ütés pontértéke a benne hazavitt lapok pontértékétől függ. Ennek megfelelően a komplex ütéses kártyajátékokban – egyéb pontszerzési lehetőségeken kívül (összefüggések) – főképp az ütések minőségét díjazzák.” *Kártyalexikon*, i. m., 225.

22 Francia és német gyökerekkel rendelkező kártyajáték, komplex ütéses. Különböző változatai terjedtek el, már a 16. századtól ismert volt. Uo. (máriás).

23 ZOLNAY Vilmos, i. m., 83; SOMOGYI Béla, *A magyar kártyanyelv szókincse*, Bp., Akadémiai, 1990 (Nyelv-tudományi Értekezések, 131), 10.

24 *Kártyalexikon*, 200, (l'hombre).

25 SOMOGYI, i. m., 19.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 6. szám

A költeményből is kiderül, hogy a játékosok pénzben játszottak, és sok esetben vakmerő módon a két véglet között ingadozva: „brunyt s-lepsomprecset sokszor kiáltának, / contrátis magok közt gyakorta mondának”.²⁶ A *contra* (kontra) ismert, hiszen ma is részét képezi a kártyások szókészletének, jelentése a kétszeres tétben menő ellenjáték bejelentése,²⁷ ami nagy bátorságra vall és meglehetősen kockázatos. Annak ellenére, hogy a *brunyi*, illetve a *lepsomprec*s szavak ismeretlen eredetűek és jelentésűek,²⁸ véleményem szerint ez utóbbi képviselheti a kontra „ellenpólusát”, azaz a játékból való kiszállásra utalhatott,²⁹ de más értelemben, mint a *pásoltak*³⁰ műszó, amely a játék feladását, a passzolást jelentette.

A füleki várkapitány nem titkolja, hogy a játékosok célja az volt, hogy minél több pénzt nyerjenek, és ennek érdekében a legkülönfélébb praktikákat eszelték ki:

Egy másnak mint ketten miképpen ártsanak,
sok félle practikát miként kohollyanak,
pénzek nyerésére mitis gondollyanak,
nagy elme töréssel sokat fáradának.³¹

Sokszor azonban a cselek, taktikák és a kifogástalan játéktudás sem volt elegendő a győzelemhez, hiszen Fortuna kegyének elnyerése még nagyobb jelentőséggel bírt. Koháry, aki a kártyát „a szerencse könyvének” nevezi, valójában nem csupán a játék menetében tulajdonít neki egyedülálló szerepet, hanem az életben is. Allegóriája azért is válik érdekessé, hiszen a szerencse, a feje tetejére állt világ és a kártyajáték triászát kapcsolja össze sajátos módon, amelyek mindegyike a szimbólumokkal és emblémákkal teli barokk eszmevilág szerves részét képezi.³² A kártyát Koháry először a már említett szerencse könyvének, majd az önmagából kifordult világ tükrének nevezi:

Mondhatom az kártyát szerencse könyvének,
mellybül természetit kiki szerencsének
jól ki tanulhattya, s-könnyü akár kinek
tudni, hogy nem szólgál egyaránt mindennek.³³

26 RMKT XVII/16, 155.

27 *Kártyalexikon*, i. m., 225 (kontra).

28 SOMOGYI, i. m., 13.

29 A szlovák *v (naj) lepšom preč* szó szerinti jelentése '(a leg)jobbkor el'. Ez egy állandósult szókapcsolat, amely jelen- és jövőidőben is használható. Véleményem szerint itt valószínűleg 'legjobbkor kiszállni', 'abbahagyni [valamit]' értelemben fordul elő.

30 RMKT XVII/16, 155. A kockajáték műszavai között is megtalálható a pás kifejezés, és valószínűleg innen vette át a kártyajáték, de más értelemben. ENDREI-ZOLNAY, i. m., 28.; *Kártyalexikon*, i. m., 316 (passz).

31 RMKT XVII/16, 156.

32 André CHASTEL, *Fabulák, formák, figurák*, Bp., Gondolat, 1984, 99.

33 RMKT XVII/16, 159.

Hogyan vélekedik azonban Koháry a szerencséről? A költő Fortuna-fogalma összetett, ami nem meglepő, hiszen e gondolat már az ókor idején is gyűjtőkategória volt, és a későbbiekben sok jelentés- és alakváltozáson ment át a különböző korszakok élet-szemléletének hatására. A Fortuna-képzet bővülő, illetve újabb értelmezései számos elmélet megszületését eredményezték. A téma tehát rendkívül gazdag és szerzteágazó, itt csak azokat az elemeit emelem ki, amelyek Koháry Fortuna-képének megismerését segíthetik.

Knapp Éva *Az irodalmi hagyományozódás rétegei Rimay János Fortuna-Occasio-versében*³⁴ című tanulmánya áttekinti a Fortuna-képzet változásainak legfontosabb állomásait az európai irodalomban, s bemutatja azokat az elképzeléseket, amelyek a 16–17. században hazánkban is teret hódítottak és módosították szerencsefogalmunkat. Hangsúlyozza, hogy ekkoriban a téma profán értelmezése³⁵ (a keresztény értelmezéssel ellentétben) vált dominánssá, így az istennővel való küzdelem toposza került előtérbe, illetve a vele szemben alkalmazható „orvosságok” (például erény) bemutatása. Emellett népszerűek voltak a Fortuna-Occasio hagyomány újrafogalmazott változatai, a különböző Fortuna-típusokat pedig a *triumphans*-gondolat alakította.³⁶

Az előbbi azt emeli ki, hogy a szerencse elsősorban csak egy lehetőséget, egy alkalmat (*occasione*) ad a cselekvésre, amelyet az embernek megfelelően kell kihasználni. Az antik hagyományra és középkori előzményekre építve e gondolat több szerző szerencséről alkotott elképzelésében is megjelent. Knapp többek között Niccolò Machiavelli *Il Principe* (A fejedelem) című munkájára hivatkozik, ahol a két szimbolikus alak már szorosan összekapcsolódik.³⁷ „És megvizsgálván életüket, valamint cselekedeteiket, előtűnik, hogy a szerencse által csak alkalomhoz jutottak, anyaghoz, amelyet nekik tetsző formába önthettek”³⁸

Az utóbbi a szerencse három, pontosabban két változatát mutatja, a *Fortuna bifrons*, azaz a szerencse kettős arcának *bona* (jó) és *mala* (rossz) alakjait ötvözve. Gottfried Kirchner e motívumok hagyományairól és irodalmi megformálásáról ír, s kiemeli Francesco Petrarca első legátfogóbb művét e témában. A *De remediis utriusque Fortunae*,³⁹ amely sok kiadást megélt, s a 17. században is kifejtette hatását, Kirchner szerint már sokkal árnyaltabban ábrázolja a *fortuna utraque* és az emberi élethelyzetek közötti összefüggést.⁴⁰ A szerencse *bona* és *mala* alakjait egységben láttatja és formálja meg, annak *periculumaira* és *remediumaira* is felhívva a figyelmet, hangsúlyozva azt, hogy aki az istennő egyik arcát ismeri, annak ismernie kell a másikat is:

34 KNAPP Éva, *Az irodalmi hagyományozódás rétegei Rimay Fortuna-Occasio-versében*, ItK, 101(1997), 470–507.

35 Gottfried KIRCHNER, *A Fortuna-téma profán értelmezése = Az ikonológia elmélete*, szerk. PÁL József, Szeged, JATE Press, 1997 (Ikonológia és Műértelmezés, 1), 267–295.

36 KNAPP, *i. m.*, 477.

37 *Uo.*, 476.

38 Niccolò MACHIAVELLI, *A fejedelem*, ford., jegyz. LUTTER Éva, Bp., Cartaphilus, 2006, 6. fejezet, 28.

39 Francesco PETRARCA, *De remediis utriusque Fortunae*, 1360.

40 KIRCHNER, *i. m.*, 269.

Sok esetben megfigyeltem, hogy akik felett a balsors nem tudott győzedelmeskedni semmiféle kegyetlenkedése révén, jószerencsájuk játszi könnyedséggel terítette le, és lelkierejüket, amely annak fenyegetéseivel szemben ép maradt, ennek hízelgése törte meg. Mert nem tudom, hogyan, de alighogy a sors nyájasabb arcát mutatta feléjük, lélekben megnyugodva máris kezdtek elbizni magukat, s a kedvező körülmények között megfedkezni valós helyzetükről.⁴¹

A 16–17. században e kettő közül a *Fortuna mala* elképzelés vált hangsúlyossá, és több motívummal kezdett összekapcsolódni (idő, végzet, történelem), amelyek gyökerei szintén az antikvitásig nyúltak vissza.⁴² Ezek közül gyakori volt a *mala* alak, az *Occasio* és a történelem motívumok általi összekapcsolása, amely Fortunát történelemformáló erővel is felruházta.⁴³

Ebben az értelmezésben *Fortuna mala* egyik legtipikusabb jellemvonásaként jelent meg állhatatlansága. A *locus de varietate fortunae* formula, amelyet a római retorika alkotott meg, a tárgyalt korszakban is gyakorta előfordult irodalmi művekben, sőt „ez a formula volt irányadó a *Fortuna variabilis* bűvkörében, ami nagyjából az udvarral volt azonos”.⁴⁴ Ez a gondolat nemcsak Rimay Fortuna-felfogásához állt közel, hanem Koháryéhoz is, amelyet igazán érdekessé a kártyajátékkal történő összekapcsolása tesz.

Koháry szemléletének alapját a szerencse kettőssége képezi: „à jó s-bal szerencsét nemis tagadhatyuk”.⁴⁵ Megkülönbözteti és szembeállítja *Fortuna bona* és *mala* alakját, amikor a kártyajátékosokat figyelve arról elmélkedik, hogy mindegyik célja Pánfilius megnyerése, és Canisfilius elkerülése: „csupán csak azt vették magok elméjére, / hogy à Pánfiliust mint kerítsék kézre”.⁴⁶

Pánfilius *bona Fortunát* testesíti meg és a kedvező lapjárást, míg a szerencse *mala* alakja, Canisfilius, azaz az „eb kölyke” kifejezés a rossz lapjárást jelenti a játszma során.⁴⁷ Ez utóbbi megnevezést a kockajáték kölcsönözte a kártyának. A rómaiak ugyanis négy csonttal játszották a kockát, ahol a legrosszabb dobásnak a négy 1-es számított, amelyet *canis*nak, kutyadobásnak neveztek. Ezt később a kártyában is használni kezdték annak kifejezésére, amikor egy játékosnak nagyon rossz lapok jutottak az osztás

41 LENGYEL Réka, *Részlet Francesco Petrarca De remediis utriusque Fortunae-jából* = „Nem sűlyed az emberiség!...: *Album amicorum Szőrényi László LX. születésnapjára*, főszerk. JANKOVICS József, felelős szerk. CSÁSZTVAY Tünde, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 177 (<http://iti.mta.hu/Szorenyi60/Lengyel.pdf>).

42 KNAPP, *i. m.*, 478.

43 *Uo.*, 481.

44 KIRCHNER, *i. m.*, 286–288.

45 RMKT XVII/16, 159. Ez figyelhető meg Rimay költészetében is, aki szintén jó és rossz szerencséről ír, vagy Balassi Bálintnál, akinél az áldott és gonosz szerencse kettőssége jelenik meg. RIMAY János *Összes művei*, kiad. ECKHARDT Sándor, Bp., Akadémiai, 1955, 130, I. rész 62. sz., 16–17. sor; BALASSI Bálint *Összes művei*, kiad. KŐSZEGHY Péter, Bp., Osiris, 2004 (Osiris Klasszikusok), 272, 322. (*Szép magyar komédia*).

46 RMKT XVII/16, 156.

47 ENDREY-ZOLNAY, *i. m.*, 26; ZOLNAY Vilmos, *i. m.*, 83; SOMOGYI, *i. m.*, 13.

során.⁴⁸ Valószínűleg innen erednek a későbbi kártyaszólásaink is: „kutyát vertek ezen a helyen”;⁴⁹ „itt kutyát keféltek”.⁵⁰

Látható tehát, hogy Fortuna kettős lényének egysége Kohárynál jelen van, de inkább annak *mala* arca kerül előtérbe, hangsúlyozva, hogy még a jó szerencse sem lehet teljesen felhőtlen és veszélytelen, hiszen hamar megváltoztathatja arcát: „egyedül baráttok volt az Pánfilius, / noha megösmérték, hogy Canisfilius”.⁵¹ Ezek a gondolatok Petrarca azon soraival csengnek egybe, amelyek arra hívják fel a figyelmet, hogy a jó szerencse hamar elbizakodottá teheti az embert, és bajba sodorhatja, ahogy a füleki várkapitány írja:

Mert jelen létével őket fel-biztatta,
s-az aranyat velek szaporán hányatta,
az-alat elégszer hamar cserben hatta,
s-à vizre reâ viven szomjan bocsátotta.⁵²

Koháry *A szerencse forgandó voltáról* című költeményében is megtalálhatjuk e gondolatot: „Midön kedveskedik, s néked hizelkedik, szolgál is kedvedre, / ollyankor pad alá, ávagy hogy láb alá taszit nyakra före”.⁵³ A szerencse hízelkedése ösztönzi arra a játékosokat, hogy a játszma során nagy vállalásokat tegyenek, és a játék jobbítása érdekében gyakran emeljék tétjeiket, bízva szerencsájukben:

Egy egy fel-tételre hántak Tallérokat
s-az játék tartásra sárga pólturákat
és à jobbitásra dupla aranyakat [...].⁵⁴

Koháry a *Fortuna mala*-alaknak, Canisfiliusnak egyértelműen nagyobb jelentőséget tulajdonít, hiszen költeményében annak a játékosnak a viselkedését kíséri végig, akit megtréfál szerencséje. Mindez egy trizákjátszma közben történik. A szerencse felbiztatja az egyik játékost, akinek igen jó lapokkal kedvez:

jutott vólt kilencz szem kinek már kezéhez,
s-minthogy fel-fordúla egy két szemis ehez,
igen igen bizék három két szeméhez.⁵⁵

48 ENDREY-ZOLNAY, *i. m.*, 26; ZOLNAY Vilmos, *i. m.*, 83.

49 *A magyar nyelv teljes szótára*, I, szerk. BALLAGI Mór, Pest, Heckenast, 1873 (reprint: Bp., 1998), 142; *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, II, főszerk. BENKŐ Loránd, Bp., Akadémiai, 1970, 687. (A kártyajátékban a vesztes játékost *kutyának* nevezték.)

50 *Kártyalexikon*, *i. m.*, 203 (kártyaszólások); ZOLNAY Vilmos, *i. m.*, 83.

51 RMKT XVII/16, 156.

52 *Uo.*

53 *Uo.*, 52.

54 *Uo.*, 155.

55 *Uo.*, 156.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 6. szám

Ennek következtében e játékos a tétet is megemeli: „A’ másikat mingyárt száz aranyra hjtta”.⁵⁶ Ekkor kell azonban rádöbennie, hogy játékosársának Pánfilius sokkal jobb lapokkal szolgált:

Vólt másiknak minthogy három kilencz szeme,
trizákban kártyának legis leg főb neme [...]⁵⁷

E sorokból megtudhatjuk azt is, hogy a trizákban a *kilencz szemnek*, azaz a 9-es értékjelzővel ellátott kártyalapnak volt a legnagyobb ütőereje. Hiába volt tehát a szerencse által megtréfált játékosnak két szeme.⁵⁸ azaz ásza, ez sem volt elég a győzelemhez.

Itt láthatjuk, hogy Koháry *Fortuna mala* alakja is magában rejtje a közismert attribútumok egyik leggyakoribbját, a variabilitást. A füleki várkapitány esetében ez a „Forgot à szerencse közöttük sokáig”⁵⁹ sorban ölt testet. A költő próbált választ keresni arra a kérdésre, hogy mi lehet ennek az oka:

Mert vallyon Péternek avagy ollykor Pálnak
mért jün töb tromfia, ha nekik osztanak,
mért udvarol többet Pánfilius annak,
s-ennek rosz kártyái vallyon mértis vannak?⁶⁰

Az, hogy osztáskor ki kap több *tromfiát*,⁶¹ azaz a többi lapnál nagyobb ütőerővel rendelkező adut, valóban a szerencse kettős lényéből fakad: ha az egyik félnek szerencséje van, akkor a másiknak balszerencséje kell hogy legyen. E felfogást tekintve a kártyaasztal körül ülő játékosok, és általában az emberek kiszolgáltatottak a szerencsének, hiszen nem tudják azt befolyásolni. Koháry Fortuna kiszámíthatatlanságát a véletlennel is összeköti, amikor azt írja: „Mert véletlenülis sorsod meg fordulhat”.⁶² A költő e sorait Fortuna szeszélyességének bemutatásával támasztja alá. Annak okát, hogy mikor kedvez az embereknek, és mikor akadályozza őket minden lehetséges módon, egyértelműen kedvének váltakozásában véli felfedezni, amelyet a versszakok (236–240.) játékaival is próbál érzékeltetni. Fortuna ingadozó viselkedését a következőképp jellemzi: ha *mala* arcát mutatja az embernek, akkor „ezernyi sok képpen szokta ostromolni”,⁶³ ha *bona* arcát, akkor „kedvező vóltával meg örvendeztethet”.⁶⁴

56 Uo.

57 Uo., 157.

58 *Ász: disznónak és kétszemnek* is nevezték régen. A kétszem elnevezést szintén a kockajáték kölcsönözte a kártyának. A németben a legkisebb dobást *zwei Augennek* hívták, innen vettük át. ZOLNAY Vilmos, *i. m.*, 81–82; *Kártyalexikon, i. m.*, 27–28 (ász).

59 RMKT XVII/16, 155.

60 Uo., 159.

61 *Kártyalexikon, i. m.*, 407 (tromfkártya).

62 RMKT XVII/16, 160.

63 Uo.

64 Uo.

Koháry azonban nem annak a játékosnak a viselkedését mutatja be, akinek kedvett Pánfilius, hanem akit cserbenhagyott. Ezzel is hangsúlyozza, hogy milyen nevetőségessé („s-à kártyát szaggatva magát nevetette”⁶⁵) és szánalmassá válhat az, aki nem tudja balszerencsáját megfelelően elviselni:

Minden dólga minthogy vala merő csúfság,
el-fogta elméjét haragos bosszúság,
nemis vólt fejében már semmi okosság,
s-nagyon uralkodot ottan az bolondság.⁶⁶

A várkapitány a vesztes szemére veti, hogy felesleges kárát a kártyának tulajdonítani,⁶⁷ mert ezt kizárólag magának köszönheti, hiszen, ha „à kártyázást el-nem kezdte volna”,⁶⁸ vagy idejében kiszállt volna a játékból, akkor most is meglenne pénze:

Hogy ha mégis akkor tépte volna össze,
teli iszák pénze még mind el-nem vesze,
s-még három két szeme vala tüle meszsze,
talám bizonyára lett volna job esze.⁶⁹

A kártyajátzsma során úgy tűnik, hogy a forgandó szerencse okozza mindegyik játékos veszét: „egy de végre pénzt el-veszté mind fottig”.⁷⁰ Koháry sorai azonban ennél többet sejtetnek, hiszen a vesztes szemére veti, hogy mértékletességet nem ismerve nem akkor szállt ki a játszmából, amikor még megtehetette volna, illetve, hogy belekezdett e játékba. Utólag pedig minden harag és bosszúság felesleges, hiszen a vesztes játékos „üres iszákjában mint tükörben látja, / nyilvánvaló dolog, hogy hamis az kártya”.⁷¹

II. „és abban képit sok rendeknek láthatom”

Miután Koháry kifejti, miért nevezhetjük a kártyát a szerencse könyvének, bemutatja, hogy a játék hogyan válik a világ tükrevé. A szerencse forgandósága ugyanis éppen olyan, mint a kártyajátzmában a változó lapjárás, vagy mint a világ, amelynek rendje többször a feje tetejére áll, s történéseinek menetét olyan éles váltások és fordulatok jellemzik, akár a kártyajátékét.

65 *Uo.*, 157.

66 *Uo.*

67 „Mert ugyanis vallyon vané esze annak, / [...] kárát à ki à kártyának / tulajdonyithattya, s-nem inkább magának [...]”. *Uo.*

68 *Uo.*, 158.

69 *Uo.*, 157.

70 *Uo.*, 155.

71 *Uo.*, 158.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 6. szám

A költő értelmezésében azonban e játék nem csupán a világ szeszélyét és gyors változásait mutatja, hanem annak ezernyi arcát is. Költeményében ennek érzékeltetése végett Protogenésznek,⁷² Apellész⁷³ híres kortársának Próteusz-ábrázolását idézi fel, amely mesteri módon mutatja meg a legkülönbözőbb alakokat felvevő, ógörög mitológiából ismert isten ezernyi arcát, amelyek közt mindenki megtalálhatja saját tükörképét is:

Protheust ő azon úgy ki ábrázolta,
akár kjs mingyárt könnyen átláthatta,
hány ezernyi képpen magát változtatta,
s-micsoda formákban miként mutogatta.⁷⁴

Protogenész tehát ugyanolyan tökéletesen reprezentálja Próteusz sokféle arcát, mint a kártya a barokk szenvedélyes, viharos, szélsőséges és „felfordult” világát és társadalmát, hiszen ahogy a költő írja: „abban képit sok rendeknek / láthatom”.⁷⁵ A kártyalapok „udvari szellemet árasztó figurái”⁷⁶ a királyok, asszonyok, a felsők és alsók tökéletes tükrevé válnak a társadalomnak, amely ugyanúgy magában foglalja az uralkodókat, úri rendeket, asszonyokat és az „alsó leginyek”-et, „elég nyomorúttul élő szeginyek”-et is.⁷⁷

Koháry egyedi allegóriája azonban nem csupán erre épít, hanem kedvelt triászát, a kártyát, a világot és a szerencsét ismét sok szálon kapcsolja egymáshoz. Szövevényes hálójának kiindulópontja az a gondolat, hogy a kártyajáték lapjai éppen úgy keverednek össze a játszma során, ahogy az életben a szerencse helyezi fel és le a társadalmi ranglétrán kiszemeltjeit: származást, előjogokat és érdemeket figyelmen kívül hagyva, sokszor „megkeverve” ezzel a rangsort. Fortuna kiszámíthatatlanságát pedig mi sem mutatja jobban, mint a játék izgalma, amelyben nem mindig az a meghatározó, hogy kinél van a nagyobb értékű lap, mert a *klopce* (felső) vetődhet egyikhez és másikhoz is, akár csak az életben, ahol a társadalmi ranglétrán elfoglalt hely és a vele járó pozíció nem mindig hoz szerencsét. A játékban így egy alsó „mind fölsöt s-mind királyt megüthet valóban”,⁷⁸ és ennek köszönhetően gyakorta „Vehetni töb hasznát olykor egy alsónak, / mintsem hogy Fölsőnek avagy hogy királynak”.⁷⁹

A „felfordult” világ képe a barokk közkedvelt toposzai közé tartozott. Népszerűségének titka egyrészt abban állott, hogy a barokk kor embere vonzódott a furcsaságokhoz és a szélsőségekhez, másrészt ebben a században kezdtek lazulni a rendi társadalom keretei, az udvari élet átalakulóban volt, s a visszafoglaló háborúk, a török elleni

72 Görög festőművész az i. e. 4. századi Rodoszon.

73 Szintén görög festőművész, Protogenész kortársa.

74 RMKT XVII/16, 159.

75 *Uo.*, 160.

76 *KOLB, i. m.*, 11.

77 RMKT XVII/16, 161.

78 *Uo.*

79 *Uo.*

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 6. szám

küzdelem bizonytalanná tették a mindennapokat.⁸⁰ A bizonytalanság érzését e toposz jól megragadta és prezentálta. Turóczy-Trostler József *A tótágast álló világ* című tanulmányában foglalkozik e motívummal, és hangsúlyozza e toposz társadalomkritikáját is, amely *Az világhoz szabott ének* (1673) című költeményben közvetlenül is tetten érhető:⁸¹ „Visza iár az ideö, ez világh el fordult”⁸² – hiszen:

Az pór itt eleöbbs eül az uri rendeknél,
Az ultimus status felseöbbs az elseönel,
Jobbágy birságot vet urára ezeknél,
Amaz feüz fa polgár exequál nemesnél.⁸³

E gondolat Kohárynál is előtérbe kerül, amikor a rendi társadalmat és az azon kívül rekedteket mutatja be. Vizsgálódását a társadalmi ranglétra tetején kezdi, s először korának elitjét veszi górcső alá. A barokk egyik életelvéhez, egyben saját értékrendje legfontosabb eleméhez, a hűséghez igazodva a király mellett foglal állást:

Sok országgal biró királyokat látunk,
kiket ország szerte becsülleni szoktunk,
s-hogy ha ö nékiek térdet, fejet hajtunk,
az ö árnyékokban csendessen nyughatunk.⁸⁴

E versszak a füleki várkapitány udvarhű magatartásának bizonyítékaként szolgál, egyben a Habsburg uralkodóházat propagálja. I. Lipót (1657–1705) művelt, több nyelven beszélő, rendkívül vallásos, de sokak által gyűlölt uralkodó volt. Koháry mindezek ellenére végig kitartott mellette, és folyamatosan a Habsburg király elfogadását hangsúlyozta, hiszen fő ellenségnek a törököt tartotta, s meggyőződése volt, hogy csak Béccsel összefogva sikerülhet felettük győzelmet aratni. E gondolat hangsúlyozása szinte mindig felbukkan nála, de nem csupán költeményeiben, hanem például 1667-es második disputációjára készült tézislapján is.

A tézislap a török felett győzelmet arató I. Lipót császárt és a Habsburgok osztrák és spanyol ágának frigyét ünnepli, ezzel a császár kettős szerencséjét is jelképezi, hiszen nemcsak a hadi, hanem a dinasztikus politikai sikereit is prezentálja.⁸⁵ A képen látható „INDVSTRIA FREGIT LEO FORTIOR ARCVN” (‘A bátor oroszlán [Lipótot gya-

80 STOLL Béla, *A satirikus deák-versszerzés = A magyar irodalom története*, főszerk. SÓTÉR István, II, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., Akadémiai, 1964, 323.

81 TURÓCZI-TROSTLER József, *Magyar irodalom – világirodalom*, Bp., Akadémiai, 1961, I, 282 (*A tótágast álló világ*).

82 *Az első kuruc mozgalmak korának költészete (1672–1686)*, s. a. r. VARGA Imre, Bp., 1986 (*Régi Magyar Költők Tára: XVII. század*, 11), 375–377 (*El fordult világh sorsa, Az nagy szombati purgerek ellen*).

83 *Uo.*, 376.

84 RMKT XVII/16, 161.

85 GALAVICS Géza, *Kössünk kardot az pogány ellen: Török háborúk és képzőművészet*, Bp., Képzőművészeti Kiadó, 1986, 97–98; *Uő*, *Magyar diákok 17. századi tézislapjai Közép-Európában*, Művészettörténeti Értesítő, 54(2004), 66.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 6. szám

korta oroszlánhoz hasonlítják] serénységgel megtörte a félholdat’) latin felirat betűszámai 1664-et, a szentgotthárdi csata évét adják. A magyar és a császári csapatok fontos győzelmet arattak itt az oszmánok felett, ami nagy jelentőséggel bírt, hiszen a török végleges kiűzésének reményét újra lánggra lobbantotta. Bécs azonban érdekeinek megfelelően inkább a békekötést (vasvári béke) választotta, amelyet többen szegyetleneknek tituláltak, és amelynek Koháry sem örült, aki szerint ez a béke semmissé tette a 17. századi győzelmeket. Ennek ellenére kitartott I. Lipót mellett, amit tézislapja ajánlása is bizonyít: „Apám példáját követve kész vagyok a jövőben véremmel őfelsége boldogságát és győzelmét szolgálni.”⁸⁶

Továbbhaladva a társadalmi ranglétrán és a kártya lapjain a „felsők” következnek:

Fölsökétis látunk s-nagy úri rendeket,
sok nagy hercegeket és Fejedelmeket
s-egyéb Méltóságos, fel-emelt tisztteket,
az kik vezérelnek sok féle népeket.⁸⁷

A felsőket a költő többször *klopcsénak* nevezi. Annak ellenére, hogy a munkácsi rabok német sorozatjelű kártyával játszottak,⁸⁸ s a kártya képei is német eredetre engednek következtetni, a velük játszott játékok lengyel eredetűek lehettek.⁸⁹ A *klopse* ugyanis a lengyel *chłopak* szóból ered, amelynek jelentése: ’legény’, ’fiú’, s az egyalakos felső kártyalapokon általában férfialakot ábrázoltak.⁹⁰

A „felsők” csoportját a korban a főrendi tábla tagjai, a világi és egyházi főurak alkotják, ez előbbieket viselik az ország főméltóságait a politikai és a katonai irányítás tekintetében, főúri udvaraik pedig a szellemi élet centrumai. Bár, ahogy Rimay János – aki Baldassare Castiglione *Udvari emberének* ismerete és követése mellett foglal állást – írja: „a kor fejedelmi és főúri udvarainak az a legfőbb hibájuk, hogy nem udvariak. S az udvaroncokban leginkább az a kárhóztatandó, hogy hátuk mögé vetették és meggyalázták a Virtust, az erényt, ami az igazi udvariság tartalma”⁹¹ Koháry költeményében is megfogalmazódik az erény hiánya, bár ő kiszélesítve, nem csupán az udvari körökre, hanem az egész társadalomra vonatkoztatja:

Kártyát à játékban úgy meg nem kártyázzák,
mennyire világon az embert meg rázzák,
nagy könnyen megfosztyák, s-nehezen ruházzák,
könnyen is gyalázzák, s-úntig rágalmazzák.⁹²

86 GALAVICS, *Magyar diákok...*, i. m., 66.

87 RMKT XVII/16, 161.

88 SOMOGYI, i. m., 10.

89 ZOLNAY Vilmos, i. m., 80.

90 *Kártyalexikon*, i. m., 105 (felső).

91 Ács Pál, *Az idő ósága: Történetiség és történet szemlélet a régi magyar irodalomban*, Bp., Osiris, 2000, 215 (*Rimay János udvari embere*).

92 RMKT XVII/16, 162.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 6. szám

Természetesen ennek háttérében meghúzódik az is, hogy a humanizmus és a reformáció évszázadában, a fenyegető török veszélye, az új vallások térhódítása idején gyakorivá vált a *fertilitas Pannoniae* toposzának a felelevenítése, azaz az ország régi dicsőségére és gazdagságára való hivatkozás, és egyben ennek a szembeállítás a *querela Hungariae* képével, amely a törökök pusztítása miatti panasz és romlás kifejezője lett, amelyben az erény meggyalázása is hangsúlyossá vált.⁹³ Ez az erkölcsei romlás pedig a „felsők” és az „alsók” világában egyaránt jelen volt Koháry tapasztalatai alapján.

A „felsők” után költeményében a kártya asszonya, azaz a nő kapja a főszerepet. Ezt tévesen a francia kártya dáma alakjával szokták azonosítani, de valójában a tízes értékjelzővel ellátott lapot nevezték így. A *lengyel* nevű játékban volt ennek jelentősége, amelyet fentebb már említettem, és amely a máriás (vö. francia *mariage*) ősenek tekinthető. E játékban ugyanis a király párja mindig a dáma volt, de mivel a hazai kártyában ez az utóbbi figura nem létezett, megtették asszonymnak (dámának) a tízes kártyalapot.⁹⁴

Az asszonyokról Koháry a következőképp vélekedik:

Kérdés kétség kívül azis van tudtunkra,
hogy hamar és könnyen akadunk asszonyra,
noha nem mindenkor találunk à jóra,
kiki mert hamaréb reâ kaphat az roszra.⁹⁵

Noha a füleki várkapitány haláláig nőtlen maradt, úgy vélte, hogy az asszonyokra nagy szükség van, és nem csupán a játékban, hanem az életben is, hogy: „el ne fogyon éppen à mi Nemzetségünk”.⁹⁶ Ennek háttérében ismét a török veszély és hódítás kézzelfogható valósága állt, aminek következtében nagyon sokan estek el a harcokban, vagy járványok, éhínségek áldozatai lettek. Ezért tartja nagyon fontosnak Koháry, hogy ne „csak” azt idézze fel költeményében, hogy az asszonyokban „vagyon nagy gyönyörűségünk”,⁹⁷ hanem, hogy szükségünk is, hiszen a szülés, a családi otthon melegének a biztosítása és a jövő vitézeinek nevelése mind nemes feladataik közé tartoznak. Megemlíti természetesen a párválasztás kétes kimenetelét is.⁹⁸

Az asszonyok után az „alsók” világának bemutatásával folytatja:

Itt ámbár nem szöllyak alsó leginyekről,
elég nyomorúltúl élő szeginyekről,

93 IMRE Mihály, „Magyarország panasz”: A *Querela Hungariae* toposz a XVI–XVII. század irodalmában, Debrecen, Kossuth, 1995 (Csokonai Könyvtár, 5).

94 ZOLNAY, i. m., 80.

95 RMKT XVII/16, 161.

96 *Uo.*, 162.

97 *Uo.*

98 *Uo.*, 161.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 6. szám

öketis nem lehet el-vetnünk szemünkrül,
s-méltó gondolkodnunk keserves éltekrül.⁹⁹

A jómódú köznemességet itt nem említi, ők ugyanis nem képezték részét a főúri világnak, az „alsók” és a „felsők” között helyezkedtek el. Az „alsók”, a rendi társadalom kitaszítottjai, a „nyomorúltul élő szeginyek” viszont meglehetősen nagy részét tették ki az egykorú társadalomnak. Róluk a költő segítő szándékkal emlékezik meg: „meg se vessük ötet el-vetett sorsában”.¹⁰⁰ A versben azonban ennél több is megjelenik, ezzel szintén utal az állandó török–magyar és olykor Habsburg viszálykodásra. Ennek legnagyobb kárát a jobbágyok szenvedik el: „sok inség, sok veszély ötet könnyen érje”.¹⁰¹ Őket fosztja ki a török vagy veszi el életüket, ők azok, akik segítve a magyar és a császári csapatokat beszállásolnak, porcióznak. Adóikkal támogatják a harcok költségeit, és természetesen művelik a földeket. Önélkülük lehetetlen lenne minden, szükség van rájuk, hiszen: „szegényekreis szorúlunk sok izben”¹⁰² – ahogy a kártyajáték során a „felsők” sokszor jól jönnek, az „allyas kártya levelek” (alsóbb lapok) éppúgy elengedhetetlenek egy-egy játszmaiban ahhoz, hogy Fortuna nekünk kedvezzen.

A várkapitányról azonban, aki versében szánja társadalma kitaszítottjait, tudjuk, hogy a kalocsai érsekkel és Wattay Pállal együtt körülbelül 80–100 rác falut adózított rendszeresen.¹⁰³ Ráadásul 1677-ben Koháry füleki katonái fogságba ejtettek egy rác gyermeket, és 200 tallért követelték érte, holott „mindkét hatalmas császárnak adóztak, lehetetlen dolog, hogy a mely ember mindkét császárnak adózik, rabul tartassék”.¹⁰⁴

A legfontosabb csoportok felidézése után Koháry kifejti, hogy bár sok esetben nem ért egyet Fortunával, aki olyan személyeket helyez feljebb a társadalmi ranglétrán, akik meg sem érdemlik; mégis szükségét érzi annak, hogy ez a hierarchikus rend megmaradjon. Ahogyan a kártyajátékban is szükség van minden lapra, hiszen mind-egyiknek megvan a maga funkciója és feladata, úgy az életben is szükség van minden társadalmi csoportra:

Úgy vagyon szükségünk szeginyre, bóldogra,
Fölséges Császárra és az királyokra,
derék fő tisztekre s-nagy rendü urakra
s-hiven forgolódó, serény, jó szolgákra.¹⁰⁵

Miután e csoportokat számba vette, kitér korának társadalmi erkölcsére és viselkedési mintáira. Itt a „jókat” és „rosszakat” említi meg, akik ugyanúgy vannak jelen a világban, mint a játékban, ahol: „à kártyát kártyázzák, s-az kártyázás közben / annak jóvát

99 *Uo.*

100 *Uo.*, 162.

101 *Uo.*, 161.

102 *Uo.*, 162.

103 SZAKÁLY Ferenc, *Magyar adóztatás a török hódoltságban*, Bp., Akadémiai, 1981, 271.

104 *Uo.*, 272–273.

105 RMKT XVII/16, 162.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 6. szám

s-rozát keverik mind egyben”.¹⁰⁶ Koháry nem marad meg ennél az egyszerű csoportosításnál, hanem a barokk felfordultságára és szélsőségeire utalva folytatja: „Innen vagy on sokszor, hogy rozszak az jóktúl / nem különböztetnek, sem jók az rozszakról”.¹⁰⁷ Ebből következik, hogy a „jók” sok esetben kénytelenek fejlet hajtani a „rossznak”, és szolgálni őt, ha a szenvedéseket el akarják kerülni:

Mellyből következik, hogy ollykor szolgálni,
szokot à jó rozszak fejletis hajtani,
kénytelenitetik nékie hódúlni,
s-kegy gyakran à jónak à rozsz miat veszni.¹⁰⁸

Itt visszatér a tótágast álló barokk világ képéhez. Ebben a felfordultságban olyanok jutnak előbbre másokat eltaposva a társadalmi ranglétrán, akik arra nem méltók, ráadásul az így szerzett pozíció feladatait sem tudják ellátni. Gátlástalanul szerzik meg „letaszítottjaik” vagyonát és asszonyát. Valószínűleg itt fogvatartójára, Thököly Imrére utal, aki 1682-ben vette feleségül Zrínyi Ilonát, I. Rákóczi Ferenc özvegyét, ezzel megkaparintotta az óriási Rákóczi-vagyont; és még ugyanebben az évben szövetkezett a törökökkel, akik bizonyos összegű évi adó fejében királyi címet is adományoztak neki, bár ő „csak” a Felső-Magyarország fejedelme címet használta:

Egy vétek, egy veszély és egy pokol óra,
nincs kétségem benne, szolgálkót urokra
hágtatott, s-jutatott ollykor Aszonyokra,
mert sokan pad alúl fel-hágtak à pólczra [...] ¹⁰⁹

A várkapitány, hogy e kifordult világ változásait és történéseit értelmezni tudja, ismét Fortuna szeszélyességét idézi fel, hiszen csakis ezzel tudja magyarázni a számára irreálisnak tűnő dolgok bekövetkeztét. A szerencsének ugyanis nem számít sem erkölcs, sem érdem, sem értelem, döntését nem ezek befolyásolják:

Kiknek egyébaránt nem vala érdemek
à pólczon ülésre, sem pedig értelmek
s-illendő és méltó ahoz való nemek,
de à szerencsétül meg vólt engedelmek.¹¹⁰

E gondolat egyáltalán nem új keletű, már az ókorban is jelen van, ugyanakkor a magyar irodalomban is több példát találunk rá, ha csak Rimay Fortuna-felfogására gondolunk

106 Uo.

107 Uo., 163.

108 Uo.

109 Uo.

110 Uo.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 6. szám

(„Csakhogy az rossz szerencse nem fizet érdemre”),¹¹¹ avagy Illésházi István *Ferendum et sperandum*ának néhány sorát idézzük fel, amelyben „Tündöklő Uraság, tisztbéli méltóság”¹¹² kizárólag a szerencse erejétől függ, és nem az érdemtől. Ugyanez a gondolat jelenik meg Zrínyi Miklós *Vitéz hadnagy* című művében is: „[...] a’ szerentsének lábához nem mindenkor vagyon kötve az igasság és a’ szent szándékok, mert az Isten nem mindenkor ál hatalmassága ellent a’ hitetlen és igasság ellen való tanátsoknak”.¹¹³

III. „tekentvén [...] az veresre, zöldre, Makra, tökre”

A várkapitány a kártya figuráinak bemutatása után azok színeire is kitér. „Ahogyan Koháry értelmezésében a kártya a világot allegorizálja, a kártya színeinek is megvan a maguk jelentése.”¹¹⁴

A barokk színvilága sokkal szélesebb spektrumú volt, mint a megelőző időszaké, s természetesen a hangsúly a színek szimbolikus tartalmán volt.¹¹⁵ Ráadásul több árnyalat is megjelent, és az egyes színek jelentéstartalma is változott a középkori felfogáshoz képest. Beniczky Péter (1603/1606 k.–1664), korának ismert poétája *Az különböző szín festékeknek értelme és magyarázattya*¹¹⁶ című költeményében mutatja be a barokk színvilág bizonytalanságát és jelképes színtartalmainak sokféle arcát. Az ebben szereplő színek jelentéstartalmát érdemes összevetni a Koháry versében szereplő kártya színeivel.

A várkapitánynál a szív lapjainak vörös színe az orcapirulás és a szegyenvallás jele, amely a világ csalárd dolgain való szegyenérzet megtestesítője: „mert à veres festék orcza pirulásnak / jele szokot lenni s-à szegyen vallásnak”.¹¹⁷

Beniczkynél is megtalálhatjuk a veres színt, de ő a haraggal párosítja össze.¹¹⁸ Ez nem meglepő, hiszen e szín, illetve árnyalatai egyszerre hordoztak pozitív és negatív jelentéstartalmakat.¹¹⁹ Megjeleníthették a szerelmet, az engedelmet, a fé-

111 ECKHARDT, i. m., 30 (*Deploratio Fratrum Balassiorum, Peculiaris Melodiae*).

112 *Ferendum et sperandum* = A tizenöt éves háború, Bocskay és Báthory Gábor korának költészete, kiad. BISZTRAY Gyula, KLANICZAY Tibor, NAGY Lajos, STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1959 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 1), 354.

113 ZRÍNYI Miklós *Összes művei: Prózai munkák*, kiad. KULCSÁR Péter, Bp., Akadémiai, 2004, 80 (*Vitéz hadnagy*); KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós*, Bp., Akadémiai, 1964² (Irodalomtörténeti Könyvtár, 14), 460–467 (*Szerencse*).

114 VARGA, i. m., 508.

115 PÓSÁN László, *Beniczky Péter és a barokk színszimbolika*, StudLitt, 32 (*Topozok és exemplumok régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István, TAMÁS Attila, 1994), 181.

116 *Madách Gáspár, egy névtelen, Beniczky Péter, gróf Balassa Bálint, Listius László, Esterházy Pál és Fráter István versei*, s. a. r. VARGA Imre, Cs. HAVAS Ágnes, STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1987 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 12; a továbbiakban: RMKT XVII/12), 215.

117 RMKT XVII/16, 163.

118 RMKT XVII/12, 215.

119 Balassi Bálint szerelmi költészetében a szerelem, az érettség színeként jelenik meg, ill. a többször előforduló piros rózsza az életerőt is szimbolizálja. Vö. Ilona RAJSLI, *Színszimbolika Balassi és Csokonai szerelmi költészetében*, Hungarološka Saopštenja / Hungarológiai Közlemények (Újvidék), 2004, 64–71.

lelmet, az életet, ugyanakkor liturgikus értelemben a gonoszt, de egyben Krisztus kiontott vérét is, s ezáltal a fájdalmat, a vezeklést, önfeláldozást és az örök életet szimbolizálták. Az Újszövetségben e szín többek között a bűn és a vezeklés színé-ként jelent meg.¹²⁰

Kohárynál a veres szín egyértelműen a szégyen, a szégyenvallás kifejezője, aminek háttérében a „csalárd világ fel-fordult dolgai” és a „jőkon el-követett nagy méltatlan-ságok” állnak. Ennek okozójaként azonban közvetlenül nem a korabeli társadalmat nevezi meg, hanem a gonosz szerencsét, azaz *Fortuna mala* alakját, amellyel „heában küszködünk”. A rossz szerencséével való harcot esélytelennek ítéli, és az általa előidé-zett helyzet (amely nem kell, hogy szégyenérzetet okozzon) elfogadására és tűrésére buzdít: „mirül nem tehetünk, azt mind el kel tünnünk, / békével szenvednünk, s-nem-ke szégyenlenünk”.¹²¹

Ezzel szemben, amikor mi magunk vagyunk okozói rossz szerencséknek, azaz ha „kigyót kebelünkben mi magunk takarunk”¹²² és „magunkat a veszélyben ejtyük”,¹²³ akkor azt Koháry szerint „szégyenelhettyük” és a „gonosz szerencsére azt heában vettyük”.¹²⁴ Ez utalás lehet a múltra, a szégyenteljes vasvári békére, de ugyanakkor Thököly törökkel való szövetségének képét is felidézheti.

Milyen jelentést hordoz a kártya zöld színe? Beniczky versében a *pázsit* színt a reménységgel párosítja össze, a *zöld* színt pedig a kegyelemmel.¹²⁵ Annak ellenére, hogy e színnek (ugyanúgy, mint a vörösnek) létezett pozitív és negatív jelentéstartal-ma is, Beniczky és Koháry verse egyaránt azt mutatja, hogy ez utóbbi a 17. századi magyar színszimbolikában kevésbé vagy egyáltalán nem volt ismert. Pozitív jelen-tése is több lehetőséget hordozott, hiszen általánosságban jelentette a megújulást, a tavaszt, a reményt, de a középkori lovagi kultúrában az új szerelmet is, ami a kora újkorban is ismert volt.¹²⁶ Kohárynál a reménnyel, a jó szerencsében való bizakodás-sal, de ugyanakkor a bizonytalanság érzésével is összefonódik:

Eztis à kártyárúl vehettyük elménkre,
az jó reménységet festik Zöldre,
irják de mindenkor gyenge fa levélre,
kel mellynek vigyázni ő lebegésére.¹²⁷

A bizonytalanságot úgy érzékelteti, hogy „miként a fa levele akármely kis szélben meglebben, a remény is hamar elillan. A kártya arra int tehát, félelemmel reményked-

120 PÓSÁN, *i. m.*, 182.

121 RMKT XVII/16, 164.

122 *Uo.*

123 *Uo.*

124 *Uo.*

125 RMKT XVII/12, 215.

126 PÓSÁN, *i. m.*, 184.

127 RMKT XVII/16, 165.

jünk, mert a remény könnyen lépre csalja az embert”.¹²⁸ A remény, amely felbátorít, sok esetben a vesztünket okozhatja, ezért tartja fontosnak a várkapitány a félelem érzésének szükségességét:

Nem szégyen embernek è világon félni
és következheto gonosztul tartani,
de bezzeg valóban szégyen meg ijedni,
s-à ki nem tud félni, az tud megrémülni.¹²⁹

E sorok háttérben a törökök miatti állandó aggodalom áll, illetve az állandó éberség, készenlét. Ezzel arra is utalhat, hogy az oszmánoktól tartani kell, nem szabad elbizakodottnak lenni, mert minél jobban fél az ember, annál felkészültebbé válik, viszont aki ezeket nem veszi figyelembe, az nagyot veszíthet, akárcsak a kártyajátékban.

„Az elbizakodottakat, a heje huja miatt kárvallottakat jelenti a kártya makk-sárga színe.”¹³⁰ A sárga színt a bolondsággal, bolondossággal azonosítja Koháry:

Jedzi sárga festék eztet à kártyában,
jártatnak bolondot mert sárga ruhában,
mivelhogy azt véli à bolond magában,
mind aranyban vagyon, ha lehet sárgában.¹³¹

Beniczky költeményében is e szín jelöli a bolondot, de például a barackszínnel azonosítja az együgyűt, hamuszínnel (szürke) pedig az ostobát.¹³² Alapvetően a sárga szín mindig negatív tartalmakat foglalt magában, a kiközösítés és a megvetettség jelentése párosult hozzá.¹³³ Kit nevez bolondnak a költő a kártyajátzsma során?

Az ollyakért irtak makkot az kártyára,
tékozló fiúnak à kik példájára
magok hitségével lépnek kárvallásra,
s-boldogságok miat jutnak köldülésra.¹³⁴

Az a játékos tehát, aki elbizakodottan folyton csak a „lepsomprecset mondgya”,¹³⁵ vagyis mindig vár egy jobb leosztást, egy jobb lapjárást, reménykedve sikerében, Koháry szerint bizony „bolondul kohollya maga szerencsését”.¹³⁶ A kockázat ugyanis nagy a

128 VARGA, *i. m.*, 508.

129 RMKT XVII/16, 165.

130 VARGA, *i. m.*, 508.

131 RMKT XVII/16, 167.

132 RMKT XVII/12, 215.

133 PÓSÁN, *i. m.*, 183.

134 RMKT XVII/16, 166.

135 *Uo.*

136 *Uo.*

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 6. szám

játszma során, akárcsak az életben, és nagyon könnyen megeshet, hogy „ki forgattya magát éppen mindenébül, / el-vész becsülete, s-vagyon dolga ebül”.¹³⁷

IV. „A’ játék mindenkor mert szemesnek való”

Koháry István számára a legnagyobb szégyen mind a játékban, mind az életben a becsület elvesztése, amelyet a legfontosabbnak tart. Börtönben töltött napjait elvesztegetett időnek érzi, mert, ahogy írja: „Uramot, hazámot hogy nem szolgálhatom, / s-pogany ellenségnek vérért nem onthatom”.¹³⁸ Költeménye folytatásában éppen ezért ismét a szerencse szerepét hangsúlyozza, amelynek szeszélyével a világ történéseit és saját sorsát is magyarázza. A kártyajátékról elmélkedve azokat a játékosokat kárhóztatja, akik a játszma során adódó alkalmakat nem használják ki, s nem élnek a lehetőségekkel. Ennek okát a költő szerint a játszma heve is okozza, amely többször oly idegessé és bizonytalanná teheti az embert: „hogy majd nemis tudgya, kel jádzani mire”.¹³⁹ Ez megfigyelhető az életben is, ám a szerencse által nyújtott ajándékokat nem szabad elfecsérelni, hanem „még meleg à vas, addig kovácsolni”.¹⁴⁰ Koháry valószínűleg a szentgotthárdi csatára utal, ahol Fortuna a császári és magyar csapatoknak kedvezett. A lehetőséget azonban, amelyet ekkor nyertek a törökökkel szemben (az oszmánok kiűzése az országból), már nem tudták kihasználni: „Nem tudnak ez illyek szerencsével élni”.¹⁴¹ A fényes győzelem után megkötött vasvári békével – ami az ellenség veresége ellenére annak kezén hagyta meghódított területeit – lehetséges, hogy egy olyan jó alkalmat szalasztottak el, amelyet csak egyszor adatik meg az életben:

Mert azt nyerhetné-el ollykor egy órában,
à mit esztendőnek egész forgásában
s-egész életének napjai folytában
nem nyerhet-el többé, soha ez világban.¹⁴²

Nem okos dolog olyasmibe belevágnunk, amit valószínűleg nem tudunk véghez vinni, s az sem mindegy, kiben bízunk: „nemjő à fejszét ollyan fában vágni, / melybül nehéz vagy hogy nem lehet kivonni”.¹⁴³ Ezek Thököly törökkel kötött szövetségét idézhetik fel, ahol az ellenség az a fa, amelynek „árnyék jovaiban esik galibában”.¹⁴⁴ Ez a magatartás nem meglepő, ismerve Koháry értékrendjét, akinek udvar iránti hűsége, katolikus ne-

137 Uo.

138 Uo., 167.

139 Uo., 169.

140 Uo.

141 Uo.

142 Uo., 170.

143 Uo., 172.

144 Uo.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 6. szám

veltetése, illetve édesapja múltja, sőt édesanyja neve is¹⁴⁵ a *hostis naturalis* elleni harcra kötelezte, ezért költeményének üzenete is egyértelmű:

Tapodni à pogányt mert bizony tisztesség,
annak rontására gerjeszt keresztyenség,
és minden jó magyart fel indit vitézség
s-régi eleinkrül reánk szállott dücsöség.¹⁴⁶

Pontosan ez az, amit a költő maga is szeretne: királyát szolgálva harcolni a török ellen, és szabadságban élni. Annak ellenére, hogy a szerencse elpártolt tőle, bízik abban, hogy erre szabadulása után még lesz lehetősége.

Azonban a várkapitány kizárólagosan nem csupán a szerencsének tulajdonítja a történelmi-politikai események és az emberi sorsok alakítását, hanem hangsúlyozza, hogy a „mostoha ügyek” okozói legtöbbször azoknak elszenvedői, hiszen sokszor saját magukat sodorják veszélybe, s nem megfelelően cselekszenek. Többek között ezért annyira fájdalmas számára, hogy Fortuna éppen őt alázta meg és kényszerítette rabságba, aki mindig próbált helytállni, a kínálkozó lehetőségekkel élni, és a török ellen küzdeni. Szenvedéséért ezért nem magát okolja, hanem a gonosz szerencsét, amelyel szemben hiábavaló minden küzdelem. E sorok Rimay szerencsének kiszolgáltatót, tehetetlen emberének képét idézhetik fel bennünk:

Gonosz szerencsével heában küszködnünk,
nemis lehet nekünk azon eröt vennünk,
mirül nem tehetünk, azt mind el kel türnünk,
békével szenvednünk, s-nemkel szégyenlenünk [...] ¹⁴⁷

Az istennő által ajándékozott alkalmakat azonban meg kell ragadni, akárcsak a kártyajátzsma során a megfelelő lapkombinációkat, hiszen „A’ játék mindenkor mert szemesnek való”¹⁴⁸ Az a játékos pedig, aki nem látja ezeket, „igen igen botló”,¹⁴⁹ s nem csupán a játékban, hanem az életben is hibát hibára halmozhat, aminek végzetes követ-

145 Koháry István gyermekkorát a csábrági várban töltötte, amely a hódoltság határán feküdt, ezért katonái állandó harcészültségben álltak. Édesapja 1664-ben esett el egy törökkel vívott ütközet során. Édesanyja Balassa lány volt.

146 RMKT XVII/16, 174.

147 *Uo.*, 164.

148 *Uo.*, 170. Zrínyi Miklós *Vitéz hadnagy* c. munkájában szintén hangsúlyozza, hogy „szemesnek” kell lenni, azaz mindig figyelni és mindent figyelembe venni. Érdekes, hogy ő is egy játék segítségével támasztja alá állításait, amely nem a kártya, hanem a sakk: „Hasonló a’ vitézség sakkjátékhoz, szemesnek kel lenni az embernek és gondosnak, minden gyalogra, minden lovasra, minden bástyára és minden egyéb fára mind untalan szorgalmatos gondot kel viselni [...]” ZRÍNYI, *i. m.*, 151. Erről bővebben: BOTTLIK Iván, *A sakkjáték említése Zrínyi Miklós Vitéz hadnagy című művében*, Hadmérnök – Katonai Műszaki Tudományok Online, http://hadmernok.hu/kulonszamok/sakk_2007/htm/bottlik.htm.

149 RMKT XVII/16, 170.

kezményei lehetnek. Koháry szerint ezek legsúlyosabbika az erkölcsi romlás, amely nem csupán a szenvedélyes kártyajátékosoknál figyelhető meg, hanem a társadalom egészében is. Fortuna szeszélyessége és az emberi hibák ugyanis olyan fordulatokat hoztak (mohácsi vereség, Buda elvesztése, a királyi udvar elvesztése, az ország három részre szakadása, a török állandó jelenléte), amelyek a politikai és erkölcsi gondolkodást is befolyásolták, s olyan kihívásokat szültek, amelyekre megoldásokat kellett találni. Ebben az új, feje tetejére állt világban sokan veszítették el mindenüket, beleértve becsületüket is. Az új viszonyokhoz alkalmazkodva igyekeztek „saját helyüket” megtalálni e tótágast álló világban, akárcsak a kártyajátékban a tromf nélkül maradt játékosok. A költeményben nagyon jól érződik az új hely keresésének bizonytalansága és az ezzel járó feszültség, valamint az értékrend és mentalitás megváltozása is.

A török veszély, a pogány hódítók elleni küzdelem idején a budai vár és a köré szerveződő udvar az egységes királyi irányítás jelképe volt. A 16. század második felétől kezdődően azonban ezt a főúri udvarok váltották fel, átvéve annak funkcióit is, egészen a 17. század végéig, amíg a törökellenes harcok átszöttek az emberek mindennapjait.¹⁵⁰ Mindemellett nem lehetett figyelmen kívül hagyni Bécs szerepét és érdekeit sem, amely már korábban elkezdte kiépíteni saját állandó hadseregét, a magyar végvári vitézeket pedig mellőzni, aminek következtében sokan földönfutóvá lettek.¹⁵¹ Ráadásul a bécsi Hofburg eközben igyekezett a Magyar Királyságot betagozni a Habsburg Birodalomba, és több főúri udvart is felszámolt.¹⁵² A megváltozott helyzetben a főúri családoknak éppúgy meg kellett találniuk új helyüket és szerepüket, akárcsak a végvári katonáknak.

Annak az idealizált lovagnak a képe, akit Raimundus Lullus *Libre de l'orde de cavalleria*¹⁵³ című, Európa-szerte ismert műve teremtett meg, elhalványult.¹⁵⁴ A lovag, akinek elsődleges feladata a katolikus hit védelme, az igazság szolgálata volt, valamint hűség és becsületesség jellemezte, fikcióvá, mítosszá vált. Helyét az udvaronc foglalta el, és a lovagi típusú, reprezentációjában idealizált udvar helyébe a modern típusú udvar lépett a 16–17. században, amely az állam és a társadalom képét tárta elénk a hatalom színtereként. Ezek az udvarok gyakran a külvilágnál sokkalta hierarchikusabb módon szervezett mikrovilágot alkottak,¹⁵⁵ ahol a tét a pozíciószerezés volt, s a rangokat sok esetben nem az érdemek határozták meg. La Bruyère 1688-ban közzétett műve, amelyben XIV. Lajos udvarának erkölcsösségére és jellemére vonatkozó megfigyeléseit osztja meg közönségével, nagyon jól mutatja be e mikrovilágot, amelyet egy szomorú játékként jellemez.¹⁵⁶

150 Magyar művelődéstörténet, szerk. Kósa László, Bp., Osiris, 2006³, 272; VÁRKONYI GÁBOR, *Ünnepek és hétköznapok: Művelődés és mentalitás a török kori Magyarországon*, Bp., General Press, 2009, 15–81.

151 R. VÁRKONYI ÁGNES, *Végvár, állam, társadalom = Magyarországi végvárak a XVI–XVII. században*, szerk. BODÓ SÁNDOR, SZABÓ JOLÁN, Eger, Dobó Vármúzeum, 1983 (Studia Agriensia, 3), 17.

152 PÁLFFY GÉZA, *Mi maradt az önálló magyar királyi udvarból Mohács után? = Idővel paloták...: A magyar udvari kultúra a 16–17. században*, szerk. G. ETÉNYI NÓRA, HORN ILDIKÓ, Bp., Balassi, 2006, 45–59.

153 Raimundus LULLUS, *Libre de l'orde de cavalleria* (1260 körül).

154 ZEMPLÉNYI FERENC, *A középkori udvari kultúra funkcióváltozása a reneszánszban = A magyar reneszánsz udvari kultúra*, szerk. R. VÁRKONYI ÁGNES, SZÉKELY JÚLIA, Bp., Gondolat, 1987, 62.

155 KLANICZAY TIBOR, *Udvari kultúra és a civilizáció folyamata = Uo.*, 25.

156 LA BRUYÈRE, *Les caractères de Théophraste, traduits du grec, avec les caractères ou les mœurs de ce siècle*,

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 6. szám

Castiglione *Udvari embere*¹⁵⁷ is a tökéletes udvaroncot prezentálja, akiben természetesen felfedezhetjük a lovagi erényeket is, de előtérbe a tudás, a sokoldalúság, sőt a ravaszság kerül. Az *aulica vita* irodalomban történő megjelenése a *mare aulicum* képévé válik, ami viharos, megbízhatatlan és tele van veszedelmekkel, s ahol szűkségesek a szabályok és jó tanácsok, amelyek e szövevényes mikrovilágban eligazítanak. Erasmus, amikor az udvari életről elmélkedik, olyan jó tanácsokkal látja el az udvaroncokat, mint: „Mindig magadhoz légy a legközelebb! [...] Szagold ki alaposan az udvar pártjait és klikkjeit!”¹⁵⁸ Kétszáz évvel később szinte ugyanezek a gondolatok fogalmazódnak meg Saint Simon herceg írásaiban,¹⁵⁹ bizonyítva azt, hogy az udvari élet szövevényes mikrovilágának új ideáljai hosszú időre megváltoztatják a gondolkodást.

Magyarországon is megjelennek ezzel a témával foglalkozó művek; Csáky István *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája* című művében például gyakorlati tanácsokat ad (nyelvtanulás, tánc, fegyverforgatás, lovaglás, olvasás) az udvari élet hétköznapijaira. Ő az, aki azt vallja, hogy „Az Udvarj élet Tyuk ketrecz”¹⁶⁰ – s aki a szabadságot szereti, az kerülje az udvarokat, mert ott csak szolgálhat, fényes rabságban ura lekötelezettjeként. Ez már önmagában egy paradox helyzet, hiszen az udvar, amely a karrier és a megélhetés, a társadalmi ranglétrán való feljebb jutás lehetőségével kecsegtet, mindezekért cserébe elnyel egy olyan világban, ahol minden a kapcsolatok, a jó pozíciók megszerzéséről szól. Ez a barokk felfordult világának egy szelete, ahol mindenki a világ „jovait hajszoja”, és maga szerencsését kovácsolja. Koháry versében: „csak arra függesztik minden elméjeket, / világ jovaihoz mint tártsak közöket”¹⁶¹

A társadalomban tehát ugyanaz a folyamat játszódik le, mint az udvarok mikrovilágában. Az emberek kénytelenek „udvaroncokká” válni, új pozíciójukat megszerezni és megtartani mindenáron, mert

Ügetnek, nyargalnak világ jovaira,
s-ha nem juthatnakis valóssággal arra,
csak reâ mehessenek egy kis árnyékára,
örülnek, s-azt vélik, értek boldogságra.¹⁶²

1688. A forrás teljes szövege megtalálható: Bibliothèque Nationale de France – Gallica Bibliothèque Numérique, <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b86070385>.

157 Baldassare CASTIGLIONE, *Il libro de Cortegiano*, 1528. (Baldassare CASTIGLIONE, *Az udvari ember*, ford., utószó, jegyz. VÍGH Éva, Bp., Mundus, 2008.)

158 JANKOVICS József, *Udvarellenes tendenciák a 17. század eleji magyar költészetben = A magyar reneszánsz udvari kultúra...*, i. m., 91.

159 Saint Simon herceg *emlékiratai*, vál., ford., utószó, jegyz. RÉZ Pál, Bp., Európa, 1987.

160 CsÁKY István, *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája: 1664–1674*, kiad., bev., jegyz. HARGITTAY Emil, Bp., Argumentum, 1992, 114.

161 RMKT XVII/16, 171.

162 *Uo.*

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények

2014. CXVIII. évfolyam 6. szám

A szerencsejátékosokat ugyanez a mentalitás jellemzi: folyamatosan a győzelemben reménykedve játszanak, tétjeiket sokszor emelve, bízva a jobb lapjárásban, s észre sem veszik közben, hogy elvesztik mindenüket, „s-nem nyernek világ jovaival”.¹⁶³

Míg Koháry a börtönben raboskodott, a török elleni küzdelmek javában folytak. A külvilágból csak néhány hír jutott el hozzá, de folyamatosan reménykedett szabadságában. Ezt költeménye zárása is mutatja, amely pozitív hangvételi – talán ekkor már sejthette, hogy Thököly csillaga leáldozóban van. Itt azon elmélkedik, hogy miként kezdhetné újra életét, ha végre megmenekülne rabságából:

Ha el-pusztúlt házam, s-helyét ha szél fújja,
hazámnakis el-dölt ha egyik bástyája,
üdő forgásában lehet fundálója
s-Isten jó vóltábúl helyre állítója.¹⁶⁴

E sorokból is látszik, hogy nem a kiszámíthatatlan Fortuna istennő kegyében bízunk, hanem vallásos emberként az Isteni gondviselésben, és abban, hogy lesznek megmentői: „[...] velemis mások jót tehetnek, [...] rabságos életemtől még megis menthetnek”.¹⁶⁵ Reményei valóra váltak, ungvári fogságából végül a császári csapatok szabadították ki, miközben Thököly várait sorra foglalták el.

A börtön után Kohárynak az igazi kihívást az jelentette, hogy megtalálja új helyét és szerepét – akárcsak a kártyajátékosnak, aki egy következő játszmába kezd az új osztáskor – abban a társadalomban, amelynek mentalitásával és kialakuló új értékrendjével nem akart azonosulni.

¹⁶³ *Uo.*, 171.

¹⁶⁴ *Uo.*

¹⁶⁵ *Uo.*